

ПЕРЕСЕЛЕНСЬКІ СТРУКТУРИ У ДЕРЖАВНОМУ АПАРАТІ СРСР у 40-80-ті роки ХХ сторіччя (на прикладі заселення Криму)

Організація переселення в Радянському Союзі мала державне значення. У зв'язку з цим існували структури, які керували та здійснювали переселенську політику влади. Їх повноваження та обов'язки розширювались по мірі наростання важливості та актуальності переселенського процесу для СРСР.

Ключові слова: переселення, переселенці, переселенські структури.

Организация переселения в Советском Союзе имело государственное значение. В связи с этим существовали структуры, которые руководили и осуществляли переселенческую политику власти. Их полномочия и обязанности расширялись в меру нарастания важности и актуальности переселенческого процесса для СССР.

Ключевые слова: переселение, переселенцы, переселенческие структуры.

The organization of resettlement in the Soviet Union had governmental significance. In connection with this, during various years different structures existed, which directed and implemented the resettlement policy of the regime. Authorities and duties of these organizations were broadened according to the increase of importance and urgency of the resettlement processes for the USSR.

Key words: resettlement, resettles, resettlement framework.

Характер міграційних процесів, їх динаміка та напрямки визначались екстенсивною економікою Радянського Союзу та тоталітарними методами правління самої держави. Переселення в СРСР було частиною ідеологічного розуміння зразкового життя соціалістичного суспільства, тому воно жорстко контролювалось урядом. Досі не вивченим є процес сільськогосподарського переселення в Крим після закінчення Великої Вітчизняної війни. Це була спланована акція задля забезпечення півострова дуже необхідним, протягом цього часу, людським ресурсом. Зрозуміло, що для організації цієї справи необхідна була певна державна структура. У межах цієї статті ми спробуємо розглянути діяльність подібних організацій.

Радянська влада створила орган, в обов'язки якого входило керівництво процесом масового переміщення населення. Назви та функції відповідного державного апарату з часом змінювались, переформувались, але подібна структура діяла, починаючи з

1921 року. Задля керівництва переселенням колгоспників з малоземельних в багатоземельні райони СРСР, рішенням Травневого Пленуму ЦК ВКП(б) 1939 року було створене Переселенське управління при Раді Народних Комісарів СРСР з його органами в республіках, областях та краях. У зв'язку зі створенням цієї організації, постановою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 23 липня 1939 року № 1099 були ліквідовані – Переселенське бюро Наркомзему СРСР та Переселенський відділ НКВС СРСР. Кадри, майно та всі асигнування цих установ були передані щойно створеній структурі. До 1939 року, коли було засновано Переселенське бюро Наркомзему СРСР, процесом переміщення населення керували – Переселенський відділ НКВС СРСР, який був залишений після створення Бюро, Наркомзему СРСР; ОЗЕТ – організація, яка переселяла євреїв до України, Закавказзя, Кримської АРСР та Біробіджану. АГРОДЖОЙНТ – апарат американського єврейського товариства, який займався пересе-

ленням та господарським влаштуванням євреїв, Відділ крайньої Півночі Наркомзему СРСР – ця структура керувала переводом на осілий спосіб життя кочівників. ОЗЕТ та АГРОДЖОЙНТ мали на меті лише переміщення євреїв у спеціалізовані селища; Переселенський відділ НКВС був зайнятий вербовкою та перевезенням населення на Далекий Схід. В цей же час господарське влаштування населення, контроль над дотриманням встановлених законом пільг по сільськогосподарському переселенню, вивчення ефективності, планування всього процесу з метою вирішення загальнодержавних завдань – фактично ніким не забезпечувався.

Процес перерозподілу людського ресурсу очолювався Відділом переселення Управління землеустрою та меліорації Наркомзему РРФСР. Пізніше ця структура була перетворена на Переселенське управління при Всеросійському Центральному Виконавчому Комітеті. Функція керівництва рухом населення два рази передавалась Наркомзему СРСР з паралельним існуванням вказаних раніше організацій (ОЗЕТ, АГРОДЖОЙНТ, Переселенський відділ НКВС СРСР). Отже, ми бачимо, що з 1921 року – часу фактичного початку радянського переселення – до 1938 року, організаційні форми штучного управління міграційними процесами та їх відомча приналежність зазнавали значних змін. Основним недоліком в управлінському відношенні всіх організацій, які існували раніше, була їх відомча обмеженість та функціональність [1, арк. 46].

12 лютого 1942 року був створений Відділ РНК РРФСР по господарському влаштуванню евакуйованого населення. Структура з'явилась на базі Управління по евакуації населення, ліквідованого згідно з постановою РНК СРСР від 31 січня 1942 року [2, арк. 17]. На організацію покладалась завдання керівництва та контролю над діяльністю місцевих органів влади по розселенню, господарсько-побутовому обслуговуванню та влаштуванню на роботу громадян, які були евакуйовані з районів прифронтової смуги в тиліві райони Радянської Росії. А також Відділ повинен був стежити за рухом на території Росії ешелонів та керувати обслуговуванням населення, яке переселялось або перевозилось в

зв'язку з евакуацією [3, арк. 1]. У складі структури були наступні сектори: перевозок, працевлаштування та побутового обслуговування, переселення колгоспних господарств, обліково-статистичний, канцелярський, господарча частина [2, арк. 17].

Відповідно до постанови РНК РРФСР від 14 вересня 1945 року № 557 Відділ по господарському устрою евакуйованого населення РНК Росії був реорганізований в самостійне Переселенське управління при РНК.

У цей час завдання по господарському влаштуванню евакуйованого населення було виконане. Саме тому на перше місце висувуються проблема переселення колгоспників та селян малоземельних областей, країв та автономних республік до багатоземельних. А також проведення перерозподілу трудових ресурсів в межах області та переміщення населення по особовим постановам уряду. Ці завдання були покладені на Переселенське управління при Раді Міністрів РРФСР.

Структура керувала організацією та проведенням робіт по реевакуації населення, їх прийому та розміщенню. У складі Управління були створені відділи: по організації відбору та відправки переселенців; по організації їх прийому та господарському влаштуванню; по реевакуації та репатріації радянських громадян; планово-фінансовий; транспортний, відділ кадрів; постачання; адміністративно-господарський сектор; таємна частина; бухгалтерія; секретаріат.

Поступово зі зміною завдань Управління, міняється і його структура. У 1950 році були скасовані відділи постачання, реевакуації та репатріації радянських громадян. Були створені: відділ по переселенню в межах областей та група по репатріації радянських громадян. У 1952 році структура Управління значно перебудовується: замість раніше перерахованих підрозділів були створені відділи переселення північних та східних районів; переселення південних районів та Поволжя; переселення центральних районів, тобто в основу була покладена територіальна ознака.

Згідно з постановою Ради Міністрів РРФСР від 1 квітня 1953 року № 349 організація була передана в відомче керівництво Міністерства сільського господарства та

заготівок. З цього часу структура мала назву Головне переселенське управління [4, арк. 25].

Ще в 1942 році заступник голови РНК Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки Костянтин Памфілов в офіційному листі заступнику голови РНК СРСР Олексію Косигіну наполягав на реформуванні діючої структури. Його обґрунтування мало наступний характер. При організації Відділу РНК по господарському влаштуванню евакуйованого населення, в його штаті передбачався сектор переселення колгоспних господарств в складі 11 чоловік (пізніше штат збільшився на 10 одиниць). Встановлюючи таку мінімальну кількість співпрацівників, припускалось, що в зв'язку з розпорядженням РНК СРСР від 25 червня 1941 року № 1963 про припинення переселення в військовий час, ця робота обмежиться завершенням господарського влаштування переселенців, які прибули в райони вселення протягом 1940 та 1941 років та спостеріганням за наданням їм пільг. Але згідно з обставинами, процес організованого переміщення населення не міг бути скасованим. Крім цього, обставини військового часу створили необхідність термінового пересування значної кількості населення з одних областей до інших. Навіть задля виконання цих завдань організації, яка існувала та представляла, як в центрі, так і на місцях лише сектори відділів по господарському влаштуванню евакуйованого населення, підкреслював К. Памфілов, було недостатньо, як кількісно, так і по структурі апарату. Крім цього практика об'єднання переселення з роботою по господарському влаштуванню населення виявилась неефективною та штучною. Сектор переселення колгоспних господарств, створений тільки задля завершення влаштування переселенців минулих років, не був пристосованим по своїй структурі та кількості співробітників для самостійного проведення всього комплексу робіт, пов'язаних з переселенням та фінансуванням процесу. Костянтин Дмитрович припустив, що при існуючих розмірах переселенських заходів було би доцільним проведення розділу апарату, яке відало господарським влаштуванням евакуйованого населення та ділом організованого переміщення великих груп населення. При цьому в

центрі передбачалось створити Головне переселенське управління, а в краях, областях та автономних республіках – відділи переселення [1, арк. 34].

Рада Народних Комісарів в цьому ж році підготувала постанову, в якій визнала необхідним створити, згідно зі статтею 45 Конституції РРФСР, Головне переселенське управління при РНК. Метою структури повинно було бути виконання сільськогосподарського переселення колгоспів, колгоспників та одноосібників з малоземельних районів в багатоземельні. Також переміщення населення з земель, які використовувались для будівництва промислових підприємств, залізничних магістралей, гідротехнічних та інших споруд [1, арк. 37].

Головне переселенське управління мало в своєму складі наступні відділи: від районів виходу переселенців; від районів вселення переселенців; планово-фінансовий відділ; транспортний; постачання; адміністративно-господарський сектор; головна бухгалтерія; секретаріат [1, арк. 38-39].

При виконках крайових та обласних Рад депутатів трудящих, РНК автономних республік були створені Переселенські відділи. Вони підпорядковувались Головному переселенському управлінню та очолювались начальниками. У районах ком пактного вселення (більш ніж 150 господарств) в складі апарату Райвиконкому упроваджувалась посада районного інспектора по господарському влаштуванню нещодавно прибулого населення. Головне переселенське управління, переселенські відділи при виконках крайових, обласних радах депутатів трудящих, РНК автономних республік та районна інспектура утримувались за рахунок республіканського кошторису. Кошти перераховувались з генерального бюджету Головного переселенського управління [1, арк. 39].

З ліквідацією в грудні 1953 року Міністерства сільського господарства та заготівок РРФСР, Головне переселенське управління було передано в відомство Міністерства сільського господарства РРФСР. Згідно з постановою Ради Міністрів РРФСР від 18 грудня 1954 року № 1776 ця структура знову перейшла під безпосереднє підпорядкування Ради Міністрів РРФСР [3, арк. 1].

У цей час організація мала наступні відділи: по організації відбору та перевозок населення; по організації прийому та господарському влаштуванню населення; переселення в райони крупного гідротехнічного будівництва; планово-фінансовий; господарський відділ; бухгалтерія.

Головне переселенське управління зупинило свою діяльність згідно з постановою Ради Міністрів від 3 серпня 1956 року. Структура передала свої функції щойно створеному Головному управлінню переселення та організованого набору робочих при Раді Міністрів РРФСР.

У фондах Державного архіву Російської Федерації та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України нами виявлені документи, які вказують на існування Головного переселенського управління при Раді Міністрів СРСР [5, арк. 68] та Головного переселенського управління при Раді Міністрів УРСР [6, арк. 30]. Проте, будь-яких джерельних свідчень, які б підтверджували їх функціональну діяльність, виявлено не було. Повторимось, що в РРФСР діяло Головне переселенське управління при Раді Міністрів, а в Україні одразу після закінчення Великої Вітчизняної війни було створене Головне управління по організованому набору робітників та переселення сімей при Раді Міністрів УРСР [7]. Наприкінці 60-х років переселення на території республіки було підпорядковане Державному комітету Ради Міністрів УРСР по використанню трудових ресурсів.

Найменування організації, яка керувала заселенням Криму, змінювалось відповідно до загальної тенденції реформування верхніх органів держави. Так, з 1944 року процесом керував Республіканський переселенський відділ при Раді Народних Комісарів Кримської АРСР [8, арк. 1]. З 1945 року ця структура іменувалась як Обласний переселенський відділ при Виконавчому комітеті Кримської обласної ради депутатів трудящих [9, арк. 1]. З 18 червня 1953 року почав свою діяльність Відділ організованого набору робочих Виконавчого комітету Кримської обласної ради депутатів трудящих. У цей час Відділ займався набором робочих для будівництва Казахстану, Донбасу та підприємств лісової промисловості. 24 серпня

1955 року ця організація та Переселенській відділ Виконавчого комітету Кримської обласної ради депутатів трудящих злились в єдину структуру. Таким чином був створений Відділ (обласний) організованого набору робітників та переселення (оргнабір) Виконавчого комітету Кримської обласної ради депутатів трудящих [10, арк. 35]. Функціями відділу були керівництво, прийом та контроль над господарським влаштуванням прибулих сімей та будівництво для них житла. А також працевлаштування та господарське влаштування репатріантів та реемігрантів. Згідно з наказом Головного управління організованого набору робітників та переселення при Раді Міністрів УРСР від 25 травня 1960 року та постановою ЦК КПУ та Ради Міністрів від 19 серпня 1961 року на Відділ була покладена функція контролю над працевлаштуванням випускників загальноосвітніх шкіл.

Обласний відділ організованого набору робочих та переселення (оргнабір) з 1 січня 1963 року підпорядковується Виконавчому комітету Кримської обласної (сільської) ради депутатів трудящих. У цьому підпорядкуванні організація існувала до 31 грудня 1964 року, так як постановою Ради Міністрів СРСР були організовані два Виконавчих комітети Кримської обласної (сільської) та (промислової) ради депутатів трудящих. З 1 січня 1965 року орган підпорядковується Виконавчому комітету Кримської обласної ради депутатів трудящих [11, арк. 1]. З 5 липня 1967 року назву було змінено, відтепер існував Кримський (обласний) відділ по використанню трудових ресурсів Виконавчого комітету Кримської обласної ради депутатів трудящих [12, арк. 2]. Ця ж назва була стверджена на другій сесії облвиконкому 15 липня 1967 року.

1 січня 1977 року відділ по використанню трудових ресурсів перейменували у Відділ по труду Виконавчого комітету Кримської обласної ради депутатів трудящих. Протягом цього часу перед організацією стояли наступні завдання: вивчення трудових ресурсів міста, району з метою виявлення контингентів для працевлаштування їх на місцеві підприємства та в інші економічні райони; отримання від місцевих виробництв, будівництв, організацій та радгоспів заявок

на необхідну кількість працівників та спеціалістів; розробка та внесення на розглядання та ствердження міських, районних виконкомів планів організованого набору робочих та переселення по містах, селах, посылкових радах, колгоспів, радгоспів.

З 7 жовтня 1977 року, в зв'язку з прийняттям нової Конституції СРСР ради депутатів трудящих були перейменовані в ради народних депутатів. Відповідно, відтепер орган називався – Обласний відділ по труду Виконавчого комітету кримської обласної ради народних депутатів. Згідно з Положенням, яке було стверджено рішенням Кримоблвиконкому від 19 травня 1978 року № 250, Відділ в своїй діяльності підпорядковувався обласній раді народних депутатів, його виконавчому комітету та державному комітету Ради Міністрів УРСР по труду.

Головними завданнями структури були: виявлення та контроль над використанням резервів росту продуктивності праці на основі покращення її організації та умов; розробка та проведення заходів по ефективному використанню трудових ресурсів, забезпечення раціональної зайнятості населення; регулювання розподілу та перерозподілу робочої сили згідно з потребами

виробництва, проведення організованого набору робітників та переселення населення.

25 жовтня 1988 року структура зазнала чергової реорганізації. В останні роки радянської влади існувало Управління по труду та соціальним питанням Виконавчого комітету Кримської ради народних депутатів.

Таким чином, діяльність переселенських структур є окремою темою в історії міграційних процесів в СРСР. Назви та функції таких організацій з часом змінювались та розширялись. Заселення Криму колгоспниками-переселенцями почалось у 1944 році, воно здійснювалось під керівництвом Переселенського управління при Раді Міністрів РРФСР.

Безпосередньо на півострові процесом керував Переселенський відділ при Раді Народних Комісарів Кримської АРСР (Переселенський відділ при Виконавчому комітеті Кримської обласної ради депутатів трудящих). В зв'язку з переходом Криму до складу України заселенням півострова почало займатись Головне управління організованого набору робітників та переселення при Раді Міністрів УРСР. Обласні ж структури до 80-х років зазнавали частих реорганізацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Російської Федерації, ф. А-327, оп. 2, спр. 6.
2. Там само, спр. 8.
3. Там само, спр. 7.
4. Там само, спр. 112.
5. Там само, спр. 462.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. Р-2, оп. 9, спр. 119.
7. Прибыткова И. Хроники миграционных событий в Украине до и после распада СССР // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – № 1. – С. 43
8. Державний архів в Автономній Республіці Крим, ф. Р-2887, оп. 1, спр. 1.
9. Там само, ф. Р-2888, оп. 1, спр. 1.
10. Там само, ф. Р-3508, оп. 1, спр. 70.
11. Там само, спр. 172.
12. Там само, спр. 212.

Рецензенти: *Непомнящий А. А., д.і.н., професор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;*

Синкевич Є. Г., д.і.н., професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили.